

Верховний суд як суб'єкт захисту прав людини на національному рівні

Перше робоче засідання на тему «Верховний суд як суб'єкт захисту прав людини на національному рівні» розпочав основний доповідач **Клаус Тольксдорф**, Голова Федерального Верховного суду ФРН. За його словами, тема розвитку та захисту прав людини дуже важлива у житті людей в Європі. Забезпечення захисту таких прав — це передусім завдання національних верховних судів. Доповідач також наголосив, що нині важко обрати іншу країну для проведення цього заходу, адже Україна, з одного боку, головує у Комітеті міністрів РЄ і вона проголосила, перебуваючи в такому статусі, одним з головних пріоритетів захист прав людини. З другого боку, на Заході у засобах масової інформації останніми місяцями досить багато з'явилося повідомлень, які дають привід для хвилювання. Йдеться про порушення Конвенції.

Ця Конвенція, до якої приєдналося 47 держав, пов'язує їх дуже тісно. Якщо говорити про глобальну ситуацію, то, скажімо, з погляду латиноамериканських країн, ця Конвен-

ція має функцію зразка. І це цілком справедливо, адже Конвенція дає можливість окремій особі звернутися до міжнародного суду й отримати правовий захист. І з точки зору міжнародного права ця ситуація має винятковий характер, оскільки дуже сприяє зміцненню ефективності та позитивному сприйняттю Конвенції.

Євросуд своїми рішеннями сповнює Конвенцію життям і робить це так, як навряд чи це зміг би зробити якийсь національний суд. Отже, можна сказати, що Євросуд — це флагманський корабель, якщо мати на увазі реалізацію прав людини. Однак слід постійно повторювати, що розгляд справ у Страсбурзі повинен мати характер *ultima ratio*. Країни-учасниці Конвенції, приєднавшись до неї, взяли на себе зобов'язання щодо ефективного застосування її положень у національному законодавстві. Зрозуміло, що ці зобов'язання можна виконати, якщо верховні суди певною мірою контролюватимуть діяльність державних органів і, звичайно, керуватимуться засадами Конвенції у власній діяльності. Це, зокрема, виявляється у вимозі використання усіх можливостей для правового захисту на національному рівні, що становить передумову для звернення до Євросуду з індивідуальною скаргою. Звичайно, велику роль у цій справі відіграють верховні суди. Переважно вони є касаційними су-

дами й ефективно впливають на судову практику у своїх країнах.

Далі Клаус Тольксдорф навів два приклади на підтвердження тези про значну роль верховних судів у правовому захисті громадян.

Перший з них, за його словами, стосується такої делікатної сфери, як звільнення особи від необхідності свідчити проти себе. Право на це в обвинуваченого у кримінальному провадженні належить до визнаних засад кримінального процесу *ne tenetur se ipsum accusare*. І це природний вияв однієї з головних засад правової держави, яка вимагає поваги до людської гідності. Отже, звільнення від необхідності свідчити проти самого себе належить до головної сфери Конвенції (ч. 1 ст. 6). Це — складова права на справедливий судовий розгляд кримінальних справ. Але це право може бути реалізоване по-різному. Інколи це право грубально порушується шляхом застосування сили або за допомогою іншого примусу. Забезпечити захист цього права можна лише в тому разі, якщо буде запроваджено абсолютну заборону на використання доказів, які здобуті подібним шляхом.

У більшості національних правових систем на законодавчому рівні запроваджено таку заборону. І верховні суди в цій сфері повинні своїми рішеннями сприяти суворому дотриманню цього фундаментального процесуального права. Суди також повинні запобігати спробам обійти виконання цього права. Таким чином, рішення та судова практика верховних судів у справах, пов'язаних із заборонаю використання здобутих незаконним шляхом доказів, сприятиме зміцненню захисту прав людини.

Ще один приклад — це забезпечення права на захист, про що йдеться у пунктах «с» і «в» ч. 3 ст. 6 Конвенції. Це теж визнаний принцип кримінального процесу. Національні процесуальні кодекси надають обвинуваченому право отримати захисника, якого він сам обирає. У деяких правових системах ці по-

ложення або взагалі не відображені, або лише фрагментарно. Отже, право на захист необхідно наповнити життям і це завдання постає передусім перед верховними судами. Адже вони повинні встановлювати, визначати, які мінімальні вимоги мають висуватися для забезпечення права на ефективний захист. Верховні суди також повинні забезпечити такий стан, щоб захисникам гарантувалася можливість ознайомлюватися з матеріалами справи у необхідному обсязі та отримувати достатній час для підготовки.

Таким чином, наведені приклади демонструють масштабні завдання, які стоять перед судами, щодо розвитку національного права у світлі Конвенції. Вони повинні забезпечувати відповідність між національними процесуальними принципами та закріпленими у Конвенції. Це досить складні завдання, але надзвичайно важливі.

На переконання доповідача, необхідно виконати дві вимоги для того, щоб верховний суд виконував свої завдання, які випливають з Конвенції. По-перше, верховний суд згідно зі своїми повноваженнями повинен мати можливість справляти визначальний вплив на тлумачення та розвиток національного права. Чи може це робити Верховний Суд України після таких фундаментальних обмежень його повноважень внаслідок реформи 2010 р.? Клаус Тольксдорф висловив сумнів, що це йому вдається, але зауважив, що є сподівання на відновлення колишнього, ще дореформеного статусу Верховного Суду.

Ще одним важливим чинником у виконанні верховними судами своєї ролі є те, що вони, а так само всі інші суди, самі повинні відповідати Конвенції. Вони повинні мати ті права, які їм гарантовані як суб'єктам. У ч. 1 ст. 6 Конвенції сформульовано це положення — суд повинен бути неупередженим та незалежним. З цього випливає дуже багато наслідків. Згідно з рішеннями Євросуду судді, а це стосується і суддів верховних судів, можуть вважатися незалежними у розумінні Конвенції, якщо вони, в першу чергу, незалежні від виконавчої влади. Судді не повинні

виконувати будь-яких розпоряджень або комусь звітувати. Під час свого перебування на посаді вони мають бути недоторканні, тобто їх не можна звільняти.

На завершення виступу Клаус Тольксдорф висловив впевненість у тому, що до колег, яким щодня, а інколи за складних політичних умов, доводиться вести боротьбу на національному рівні за незалежність судів та за реалізацію прав і основних свобод, закріплених Конвенцією, слід ставитися з найбільшою повагою та симпатією. Без таких колег Конвенція була б не більше ніж протоколом про наміри.

Далі головуючий надав слово **Іві Брозовій** — Голові Верховного суду Чеської Республіки, яка розповіла колегам про місце цього суду у системі органів правосуддя та про особливості його роботи.

За її словами, у Чеській Республіці роль Верховного суду з огляду на захист прав людини пояснюється тією обставиною, що з 1948 по 1989 революційний рік система захисту таких прав була відсутня, тому захист прав і свобод громадян стали основним завданням Верховного суду. Проте рішення суддів, які раніше були пов'язані з комуністич-

ним режимом, в новій демократичній країні призвели до відсутності довіри до суду та до його рішень. Цю проблему було вирішено шляхом створення Конституційного суду та запровадження системи конституційного оскарження рішень будь-якого суду з огляду на порушення прав та свобод громадян. При цьому Конституційний суд, як і інші суди, повинні у своїй діяльності брати до уваги, що рішення Верховного суду — це рішення суду вищої інстанції. Водночас у ст. 4 Конституції Чеської Республіки йдеться про забезпечення захисту фундаментальних прав громадян і ці права повинні захищатися судовою системою, тобто судами загальної юрисдикції. Але при цьому у ст. 1 Конституції зазначено, що суди не повинні ставити під загрозу самі основи демократичного суспільства, зокрема, поважати принципи верховенства права під час інтерпретації та тлумачення норм законодавства.

На загал виконання повноважень Верховного суду залежить від процедури прийняття рішень, яка введена для того, щоб забезпечити баланс у системі судочинства. Отже, Верховний суд повинен переглядати усі прийняті рішення з огляду на необхідність використання усіх засобів для забезпечення захисту прав людини. Серед цінностей, які захищає судова система країни, — справедливість прийняття судових рішень та доступ до судової системи.

Ще одна важлива роль Верховного суду, за словами його Голови, випливає з виконання ним функції об'єднання судових органів країни. Ця функція базується на принципах

правової визначеності та рівності перед законом. У цьому контексті важливо зауважити на праві індивідуального розгляду справи. Якщо ж прийматимуться лише уніфіковані рішення, то це не дозволить належним чином оцінити рішення у кожній справі з огляду на унікальні особливості кожної з них. Застосовуючи цей принцип на практиці, вдасться досягти того, що лише компетентні, професійні оцінки суддів Верховного суду дадуть змогу отримати належне визнання єдиного підходу до прийняття судових рішень та їх подальшого виконання.

На завершення доповіді Іва Брозова зазначила, що особливу увагу слід звернути на роботу суддів першої та другої інстанцій, оскільки ефективність захисту прав людини залежить від індивідуальних якостей цих суддів. Тому важливе значення має приділятися підвищенню кваліфікації суддів, а також вихованню їх як особистостей та професіоналів, зокрема розвивати у них елементарне прагнення до справедливості.

Голова Верховного суду Азербайджанської Республіки **Раміз Рзаєв** у доповіді торкнувся ролі Верховного суду цієї країни, його становища у системі державної та судової влади, функцій та повноважень як найвищого судового органу, а також його правотворчих можливостей з огляду на вимоги Євросуду та Конвенції.

Він, зокрема, наголосив, що судова влада — це невід’ємна і своєрідна частина механізму діяльності демократичної держави. Суд єдиний орган, який діє в рамках своєї компетенції, регулює відносини між особами, суспільними інституціями та органами державної

влади. Роль надзвичайно важлива, оскільки він діє як арбітр між законодавчою владою та громадянами країни. Внаслідок проведеної реформи у республіці була створена триступенева судова система: суди першої інстанції, апеляційний суд і касаційна інстанція — це Верховний суд, який є найвищим судовим органом. Основний Закон республіки визначає рамки повноважень Верховного суду, який є найвищим судовим органом з розгляду цивільних, кримінальних, господарських та інших справ, які належать до відання загальних та спеціалізованих судів. Він же розглядає справи апеляційних судів, а також аналізує та дає роз’яснення з питань судової практики. Окрім того, Верховний суд розглядає питання і приймає рішення стосовно законодавчих ініціатив, у парламенті приймає клятви суддів, у законному порядку розглядає скарги, рішення на скарги, надає методичну допомогу суддям на місцях.

Верховний суд розглядає також заяви про виконання, визнання рішень іноземних судів та арбітражів на території республіки. У рамках своїх повноважень він може подати запит до Конституційного суду, відповідає на запити президента республіки про зняття з посади деяких суддів. Він також наділений повноваженнями виступати із законодавчою ініціативою. Визнання правотворчих можливостей Верховного суду нерідко продиктоване необхідністю долати прогалини у законодавстві. У цьому сенсі можна говорити про прецедентний характер його рішень.

На рішення, які приймаються судами республіки, включно з Верховним судом, великий вплив мають прецедентні рішення Євросуду, зазначив Раміз Рзаєв. Загальнови́знано те, що одне чи декілька порушень Конвенції накладає на державу певні зобов’язання.

Для виконання міжнародних зобов’язань, які були взяті Азербайджанською Республікою, Верховний суд використовує у своїй практиці норми Конвенції та європейські стандарти у тих випадках, коли з’ясовується, що наявні розбіжності

між внутрішнім законодавством і нормами Конвенції. Якщо проблема у національному законодавстві, яку можна подолати, звернувшись до норм Конвенції та європейських стандартів, то для цього Верховний суд перевіряє та оцінює національне законодавство з точки зору забезпечення реалізації норм Конвенції та європейських стандартів. Суди повинні інтерпретувати національне законодавство таким чином, щоб це не суперечило нормам Конвенції та європейським стандартам. В цілому рішення Євросуду на законодавчому рівні є основою для перегляду оскарженої справи.

Далі з доповіддю виступив Голова Верховного суду Грузії **Васіл Рунішвілі**.

Він, зокрема, зазначив, що інстанційний характер судової системи є запорукою більш точно обґрунтованого судового рішення з юридичної точки зору, що і є основним завданням правосуддя. У Грузії ця функція покладається на систему судів загальної юрисдикції. Такі спеціалізовані суди, як арбітражні та військові (у минулому), в Грузії скасовані. Зараз діє трирівнева система правосуддя, але остаточним рішенням є рішення касаційної інстанції, тобто рішення, які приймаються Касаційним судом Грузії.

Основне завдання Верховного суду Грузії — оцінити правовий статус рішень судів нижчої інстанції на виконання основних принципів щодо захисту прав людини. Однак Касаційний суд не лише оцінює правовий статус прийнятих рішень, але шляхом прийняття нових рішень може змінити результати правового розслідування за умови, якщо ця справа підпадає під перегляд. Тоді суд може направити справу на перегляд судів нижчої інстанції, оскільки

касаційні суди не залучаються до того, щоб приймати остаточне рішення, а лише приймають рішення щодо належного застосування правових норм під час прийняття рішення на підставі фактів справи.

Особливість Верховного суду Грузії, за словами його Голови, полягає у тому, що певні справи розглядаються Великою палатою, яка розглядає справи у складі дев'ятох суддів Верховного суду. Справа в обов'язковому порядку розглядається за участі суддів Касаційного суду, які спочатку розглядали цю справу. Законодавством чітко передбачені причини та правила щодо передачі справи на розгляд цього органу. Наявність обставин, що зумовили передачу справи на розгляд до Великої палати, визначається результатами розгляду палатою Верховного суду Грузії. Які це обставини? По-перше, якщо справа за своїм змістом становить виключно правову проблему і, по-друге, Касаційний суд не розділяє попередню правову оцінку. Дуже важливо, що оцінка Великої палати є обов'язковою для всіх суддів загальної юрисдикції. Якщо під час розгляду справи Касаційний суд не згоден з правовою оцінкою Великої палати, яка була представлена раніше, тоді шляхом обґрунтованого рішення він передає справу на розгляд Великої палати Верховного суду Грузії. Таким чином, Верховний суд визначає загальну практику судочинства у судах країни, тому процесуальне право передбачає застосування касаційного оскарження.

За словами Василя Рунішвілі, законодавство Грузії не зобов'язує суди нижчої інстанції напряду застосовувати практику Верховного суду. Тим не менше касаційна скарга приймається до розгляду, якщо рішення попереднього суду суперечить встановленій практиці Верховного суду. Теоретично Верховний суд може погодитися з підходом, який було застосовано попереднім судом, та змінити свою практику, проте такі випадки навіть якщо й трапляються, то дуже рідко.

На закінчення доповідач відмітив, що Верховний суд Грузії виконує функції встановлення законності рішень суддів нижчестоящих інстанцій з точки зору матеріального та

кримінального права, а також визначає практику розгляду справ судами загальної юрисдикції. Це є однією з умов для однакового тлумачення правових норм і для формування юридичних підходів, які становитимуть основу діяльності всіх судових органів держави.

Наступним виступив Голова Верховного суду Латвійської Республіки Іварс Бічковічс.

За його словами, роль верховного суду у створенні єдиної судової практики і характер прецеденту, рішень — це, безумовно, одні з основних питань втілення застосування прав людини та право кожного індивіду на справедливе вирішення його справи в суді. Особливістю Верховного суду Латвії є те, що в одному закладі знаходяться дві інстанції: касаційна та дві палати, які працюють в режимі апеляції, тобто як друга інстанція.

За 16 років у Верховному суді Латвійської Республіки було розглянуто більше 50 тис. справ, з них приблизно 27 тис. — в касаційній інстанції в сенаті Верховного суду. Це не лише велика кількість розглянутих справ, але й істотний вклад в інтерпретацію правових принципів і норм, а

також у створення судової практики. Рішення Верховного суду є теоретичною базою, на підставі якої поступово розвивається латвійська судова практика і юридична думка.

Особливу роль відіграє публікація судової практики Верховного суду. Зробивши рішення доступними для суспільства, була забезпечена прозорість і прогнозованість роботи суду, чим також стимулюється єдиний підхід до інтерпретації та застосування законів.

Публікація результатів праці судді спонукає його до більш високої юридичної якості рішення. Сенатори Верховного суду приділяють багато уваги тому, щоб вони були легкі у сприйнятті, зрозумілі та обґрунтовані.

Рішення, прийняті на відкритих засіданнях, доступні кожному. А в особливих збірках рішень, на домашній сторінці Верховного суду в Інтернеті та у базі даних судової практики публікуються лише ті, що мають значення для судової практики. Для кожного рішення готується одна або декілька тез, які відображають суть розглянутої юридичної проблеми. За статистикою, розділ, в якому розміщені рішення сенату, є найбільш запитуваним і має найбільшу кількість переглядів на усій домашній сторінці.

У збірниках рішень сенату, які видаються з 1996 р., вибрано, систематизовано та опубліковано більш ніж 5 тис. найцікавіших і найважливіших рішень, які мали значення при формуванні судової практики. Це приблизно 20 % від усіх справ, розглянутих у касаційній інстанції.

Далі слово було надане Голові Верховного суду Литовської Республіки **Гінтарасу Крижявічюсу**. Він зазначив, що касація в Литві є екстраординарною формою, яка використовується лише у випадках, чітко обумовлених процесуальним законодавством. Верховний суд Литви — єдиний суд касаційної інстанції в системі судів загальної юрисдикції, який розглядає справу щодо застосування правових норм та їх тлумачення. Він спирається у своїх рішеннях на фактичні обставини, встановлені судами нижчих інстанцій. Отже, рішення Верховного суду як касаційного суду полягає у тому, щоб забезпечити єдину практику діяльності судів шляхом застосування прецедентів у тлумаченні права в рішеннях касаційного суду.

Конституційний суд відіграє дуже важливу роль у визначенні касаційних рішень як правового джерела та їх впливу на судову систему Литви. Зокрема, Конституційний суд вказав, що лише судова практика може використовуватися як належне тлумачення, оскільки будь-які інструкції чи тлумачення, запропоновані суддями, не мають права обов'язкового застосування. Доктрина офіційної Конституції також встановлює напрям розвитку нормативного законодавства.

Внесені до литовського законодавства два роки тому зміни чітко визначили прецедент джерелом права. Також було встановлено систему відбору касаційних скарг. Необхідність сформувати єдину точку зору на тлумачення права стала очевидною. Це призвело до внесення змін до кримінально-процесуального законодавства, які надали можливість формувати склад суду, до якого входять судді як адміністративної, так і кримінальної юрисдикції. В такому випадку може скликатися Пленум

Судова практика (юдикатура) як термін в Латвії нині згадується в текстах Цивільного закону, Кримінального закону та Закону про адміністративний процес. Судова практика є основою для судових рішень, і все частіше на неї посилаються в апеляційних і касаційних скаргах. Для прикладу, в адміністративних процесах застосовують також не зазначені в законі загальні принципи права, які надалі розвиваються в судовій практиці та правовій науці.

Сенат з адміністративних справ може відмовити на початку касаційного судочинства у тих випадках, коли вже сформувалася судова практика чи немає сумнівів у законності рішень суду апеляційної інстанції, а справа, яка розглядається, не має значення для формування судової практики.

У законах затверджується залежність суду від судової практики, хоча це і робиться порівняно у ліберальній формі — з формулюванням «беручи до уваги», а не «обов'язково». Намагаючись запровадити єдність і бути стабільними у застосуванні закону, учасники судових процесів можуть послатися на рішення у раніше розглянутих справах і суди повинні оцінити можливість застосування викладеної в них аргументації у вирішенні іншої справи. Це не означає, що Латвія стає країною з прецедентною системою права, але це в деякій мірі заповнює порожнечу, що утворилася після того, як Конституційний суд визнав роз'яснення Пленуму Верховного суду такими, що не відповідають принципу незалежності суддів.

Формуючи судову практику, сенатори беруть участь у створенні права. Кожне рішення суду розвиває і доповнює його, тому подальша роль судді у створенні права зростає. Судові рішення дедалі частіше визнаються повноцінним допоміжним джерелом права. За останні 15 років латвійська судова система в розумінні джерела права надзвичайно змінилася. У 90-ті роки, переходячи від соціалістичної судової системи, де єдиними джерелами права вважалися нормативно-правові акти в системі демократичної правової країни, важко було уявити, що правники-практики визнають загальні принципи права джерелом права, хоч і допоміжним.

У правовій системі континентальної Європи, до якої належить і Латвія, суд формально не пов'язаний із судовою практикою, він має право приймати рішення, які відрізняються від рішень у раніше розглянутих справах. Дотримання судової практики перевіряє суд вищої інстанції. Якщо сенат Верховного суду не підтримує формування судової практики судом нижчої інстанції, він скасовує апеляційне рішення. Розглядаючи справу, суддя незалежний, але не вільний, він пов'язаний аргументами, які висловлені в судовій практиці, навіть якщо він створює нову практику. Сенатор не може не рахуватися з існуючою системою, судовою практикою і практикою суду вищої інстанції, а тому судді читають та інтерпретують рішення судів вищої інстанції. Таким чином, в «аргументному праві» певною мірою виражається також і «прецедентне право».

Верховного суду Литви та прийматися рішення всім судом. Законодавство в Литві передбачає належне функціонування всіх органів касаційного оскарження з огляду на застосування єдиних форм тлумачення закону при прийнятті рішень.

Найбільш загальна тенденція — касаційні справи розглядаються лише на підставі поданих особами касаційних скарг, що беруть участь в конкретній справі. Очевидно, що сторона, яка подає касаційну скаргу, насамперед прагне захистити свої приватні права, а не забезпечити єдине тлумачення права в масштабах держави. Проте для того, щоб захистити свій приватний інтерес, сторона повинна відобразити основні моменти у своїй скарзі. Проблема полягає в тому, що не всі можуть це зробити належним чином, і тоді порушення приватного інтересу стає очевидним, хоча проблеми в застосуванні права немає. Завдання касаційного суду полягає у тому, щоб захищати як приватні, так і державні інтереси у такий спосіб, щоб обидві сторони та їх інтереси були захищені, щоб і громадянин, і держава переконалися, що існує механізм єдиного тлумачення правових норм.

Важливість касаційних судів для різних суспільств залежить не лише від наявних законодавчих та нормативних положень, а й від історичних передумов, які склалися в країні. Отже, обставини сучасної демократії передбачають, що від верховного суду очікується, щоб суд інтерпретував та тлумачив концепції та зміст моральних цінностей таким чином, який є належним для цього суспільства на цей історичний період часу.

Тому роль Верховного суду Литви полягає в єдиному тлумаченні та застосуванні правових норм, забезпеченні стабільності у суспільстві та прогнозованості судової системи.

Голова Верховного суду, голова Цивільної палати Верховного суду Республіки Польща **Тадеуш Еречінські** поінформував про доступ до правосуддя та систему критеріїв прийнятності скарг для розгляду у Верховному суді Польщі.

Право на доступ до правосуддя, про яке зазначено у ст. 6 Конвенції, сказав доповідач, — наріжний камінь усієї системи гарантій прав і свобод.

Конституція Польщі надає великого значення гарантіям права громадян на доступ до правосуддя. Згідно зі ст. 45 кожен має право на справедливе і відкрите слухання його справи у розумний термін компетентним, неупередженим і незалежним судом. У п. 2 цієї статті передбачено публічність розгляду судових справ. Право ініціювати судовий розгляд захисту своїх прав та обов'язків мають і громадяни Польщі, й іноземці.

Законодавство Польщі щодо гарантій доступу приватних осіб до правосуддя повністю відповідає стандартам РЄ. Формальні вимоги

для ініціювання та участі в цивільному судочинстві не здаються суворими. Інтереси приватних осіб у суді не обов'язково мають представляти юристи, а це означає, що вони самі можуть підготувати і застосувати засоби судового захисту в своїх справах. Певні обмеження самостійного захисту існують щодо звернення до верховних судових органів, зокрема й до Верховного суду, а також щодо деяких кримінальних справ.

Доповідач зупинився на питанні доступу до правосуддя бідних людей та інших осіб, які перебувають у несприятливих умовах. Він, зокрема, зазначив, що обов'язок суду полягає в тому, щоб давати рекомендації сторонам у справах, та звернув увагу на правові інститути публічно-правового захисту і звільнення від сплати судових витрат.

В одному з рішень Конституційний суд визнав необґрунтованим надання судом правового захисника *ex officio* лише тим, хто раніше був звільнений від сплати судових витрат.

За чинним законодавством будь-яка сторона може просити суд негайно призначити адвоката. Основною умовою для надання допомоги є матеріальний стан заявника. Незважаючи на скрутне матеріальне становище, суд може відмовити у задоволенні такого прохання, якщо воно необґрунтоване. Водночас Верховний суд у своїй судовій практиці надає великого значення стандартам РЄ щодо засобів полегшення доступу до судочинства, особливо тим, які викладені в Рекомендації Комітету міністрів № R (81)7.

З огляду на виняткову важливість права на захист, про що йдеться в ст. 6 Конвенції, значні гарантії правового захисту були створені для обвинувачених у кримінальних справах. Юридичне представництво надається згідно з КПК, наприклад неповнолітнім або особам, які звинувачуються у тяжких злочинах.

Дозвіл на звільнення від сплати судових витрат у судах загальної юрисдикції можуть отримати всі, хто надасть докази неспроможності сплатити такі витрати без збитків для своєї сім'ї. Однак це не поширюється на процедуру подання надзвичайних апеляцій до Верховного

суду. Ухвалення рішення про звільнення від сплати і надання юридичної допомоги перебуває у компетенції судів загальної юрисдикції, навіть якщо оскаржується остаточне рішення суду вищої інстанції.

Розповідаючи про доступ до Верховного суду, Т. Еречінські зазначив, що цей судовий орган відіграє важливу роль як інстанція, яка контролює діяльність усієї судової системи держави за винятком адміністративних судів.

Законодавство Польщі допускає розгляд касаційних скарг у кримінальних і цивільних справах тільки у крайніх випадках, коли йдеться про покарання у виді позбавлення волі (у кримінальному судочинстві) або щодо предмета суперечки (у цивільному судочинстві).

Касаційна скарга може ґрунтуватися тільки на помилках матеріального чи процесуального законодавства та обов'язково має бути підготовлена й затверджена юристом (як правило, адвокатом) на основі спеціальної письмової заяви. Таку скаргу може подати й уповноважений із розгляду скарг, але тільки тоді, коли це зумовлено захистом прав людини чи значним порушенням закону.

Якщо касаційна скарга відповідає вимогам, справа передається до Верховного суду. Під час слухання справи суд не виходить за межі порушених законів чи предмета оскарження. Виняток можливий тоді, коли буде виявлено істотні помилки в рішенні суду або під час судового розгляду в суді вищої інстанції. Якщо помилки настільки очевидні, що справу можна розглядати без детального вивчення, найвищий судовий орган приймає рішення по суті справи. Наприклад, несправедливість вироку в кримінальній справі є підставою для виправдання підсудного.

За останні 20 років Верховний суд Польщі, зазначив доповідач, зробив багато для того, щоб відповідати високим міжнародним стандартам судової системи. Результати цього процесу очевидні. Право на доступ до судів у Польщі мають усі. Всі судові рішення підлягають оскарженню в судах вищої інстанції. Верховний суд ефективно виконує свої функції у рам-

ках цієї системи не лише щодо гармонізації судової практики у цивільних та кримінальних справах, у захисті від свавілля судів загальної юрисдикції, а й захищає інтереси людини відповідно до міжнародних стандартів.

З доповіддю про роль Верховного суду Російської Федерації у сфері захисту прав людини виступив *заступник Голови Верховного суду, голова Судової колегії у цивільних справах Верховного суду РФ Василь Нечаєв*.

Згідно із Загальною декларацією прав людини кожна людина має право на ефективний захист своїх прав компетентними судами у випадку, якщо права було порушено. У ст. 2 Конституції РФ встановлено, що людина, її права і свободи є найвищою цінністю, отже захист прав людини і громадянина — обов'язок держави.

Верховний суд РФ покликаний захищати права людини. Як найвищий судовий орган у цивільних, кримінальних, адміністративних та інших справах, підсудних судам загальної юрисдикції, він здійснює в передбачених федеральним законом процесуальних формах судовий нагляд за їх діяльністю та надає роз'яснення з питань судової практики. Про це сказано у ст. 126 Конституції РФ. Верховний суд виконує свої обов'язки у сфері захисту прав людини шляхом здійснення правосуддя у конкретних справах, які були розглянуті в судах першої, другої та третьої інстанцій. Він також розглядає справи про оскарження нормативно-правових актів, прийнятих Президентом, Урядом РФ та іншими федеральними органами державної влади, які стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян та організацій, і якщо виявляє в них порушення зазначених прав, і свобод, то на вимогу зацікавлених сторін визнає їх недійсними.

Доповідач зазначив, що суди загальної юрисдикції на чолі з Верховним судом беруть активну участь у забезпеченні єдиного правового простору країни. У 2010 р. вони визнали незаконними 22 нормативних акти федеральних органів державної влади, 364 представницьких і виконавчих органів влади суб'єктів РФ і 2 тис. 224 рішення органів місцевого самоврядування, розглянули 14 млн 101 тис. 356 цивільних справ, 1 млн 73 тис. 513 кримінальних справ і 5 млн 326 тис. 878 справ про адміністративні правопорушення. Щороку ці суди розглядають більше 20 млн справ. При такій великій кількості справ дуже важливо, щоб застосування норм, на підставі яких суди ухвалюють рішення, було однаковим на території всієї країни, відкритим і зрозумілим не лише для суддів, а й для всіх громадян. Судові нормативні акти, всі рішення та роз'яснення Верховного суду розміщуються в Інтернеті.

У ст. 19 Федерального конституційного закону «Про судову систему Російської Федерації» передбачено, що надання роз'яснення щодо судової практики — це одна з функцій Верховного суду РФ. В. Нечаєв звернув увагу на те, що деякі громадяни вважають надання Пленумом Верховного суду РФ роз'яснень з питань судової практики порушенням принципу незалежності суддів, який відповідає міжнародним правовим принципам. Не погоджуючись із цією думкою, він нагадав, що в РФ це ще й конституційний принцип, який передбачає також підлеглість суддів федеральним законам (ст. 120 Конституції).

Роз'яснення Пленуму РФ з питань судової практики полегшують роботу судів загальної юрисдикції і сприяють формуванню єдиного підходу суддів щодо розгляду однакових справ. У законодавстві не зазначено, що судді під час ухвалення рішення повинні посилалися на постанови Верховного суду, але вони авторитетні для судів нижчого рівня з огляду на значущість узагальнень, впливовість Верховного суду на судову систему країни. Тому правові позиції, сформульовані Пленумом Верховного суду, беруть до уваги при розгляді

справ усі суди загальної юрисдикції. Ігнорування відповідних роз'яснень у постановах Пленуму Верховного суду може призвести до скасування судового акта. Підставою для цього буде не саме рішення, а порушення однакового розуміння та застосування правових норм при розгляді конкретних справ.

Формуванню однакової судової практики сприяє й опублікування роз'яснень у щоквартальних оглядах судової практики. На відміну від рішень Пленуму Верховного суду РФ, огляди, що публікуються, стосуються конкретних правових питань.

Президія Верховного суду також формує у своїх рішеннях правову позицію, яку мають враховувати у конкретних справах суди нижчого рівня.

У рішенні Пленуму Верховного суду РФ від 10 жовтня 2003 р. № 5 «Про застосування судами загальної юрисдикції загальновизначаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів Російської Федерації» зазначено, що при розгляді цивільних і кримінальних справ треба брати до уваги практику Євросуду. Отже, коли Верховний суд РФ надає роз'яснення щодо судової практики, він враховує рішення Євросуду, і певні посилання на них можуть міститися і в постановах Пленуму та Президії Верховного суду РФ, і в оглядах судової практики.

На завершення доповіді В. Нечаєв зазначив, що судова влада відіграє одну з провідних ролей в утвердженні принципу верховенства права, а це сприяє забезпеченню стабільності в суспільстві.

Про розвиток системи правосуддя у Республіці Словенія та ролі Верховного суду в цій системі розповіла **Ніна Бететто** — заступник Голови Верховного суду Республіки Словенія.

Словенія — держава, правова система якої заснована на принципі верховенства права. Судді у ній мають незалежний статус і діють виключно на підставі норм Конституції і законодавства, загальних принципів міжнародного законодавства, а також ратифікованих міжнародних договорів.

Верховним судом Словенії чітко визначено, що суди приймають рішення відповідно до Конституції та правових норм, а не на основі судової практики. Крім того, в Законі про суди встановлено, що, застосовуючи закон, суддя повинен дотримуватися позиції, незалежної від позиції суду вищої інстанції, який уже висловив свою точку зору в конкретній справі. Це свідчить, що Словенія є країною з системою континентального європейського права без будь-яких елементів прецедентного права. При цьому наявні ознаки розвитку законодавства Словенії в напрямі зближення із системою прецедентного

права і зростання ролі прецедентного характеру рішень Верховного суду.

Головна роль Верховного суду полягає в ухваленні рішень про застосування постійних і виняткових правових засобів. При цьому у Законі про суди встановлено, що Верховний суд веде облік рішень, які приймають суди Республіки Словенія, і відстежує судову практику міжнародних судів. Згідно із законодавством на Верховний суд також покладено відповідальність за формування універсальної судової практики.

На пленарних засіданнях Верховного суду приймаються правові рішення з питань, важливих для універсального застосування правових норм. Крім того, на таких засіданнях затверджуються правові рішення з питань, що виникають на підставі судової практики.

У 2001 р. Верховний суд Словенії прийняв рішення, згідно з яким усі суди повинні брати до уваги його судову практику, що є джерелом права.

У 2002 р. Конституційний суд Словенії прийняв рішення про правову силу правових рішень, де зазначив, що правові рішення, затверджені на пленарних засіданнях Верховного суду, є обов'язковими для виконання його колегами тільки в тих випадках, коли у справах наявні такі ж істотні обставини, до тих пір, поки вони не змінюються рішенням Верховного суду на пленарному засіданні.

У 2008 р. були внесені зміни до цивільно-процесуального закону, і сис-

тема ревізії прийнятих рішень як надзвичайного правового захисту була повністю реформована.

Тепер така ревізія можлива лише у тому випадку, якщо це право надається Верховним судом. Вважається, що Верховний суд повинен давати такий дозвіл, якщо у рамках судової справи розглядається питання права, що має фундаментальне значення, або якщо зміни в законодавстві чи збереження універсальності судових рішень вимагає ухвалення відповідного рішення Верховним судом.

Для отримання дозволу на ревізію спочатку сторона повинна подати клопотання, в якому б обґрунтовувалася об'єктивна важливість самої судової справи (відсутність правового рішення, важливе правове питання, відступ від універсальної судової практики). Тільки у разі, коли Верховний суд, представлений колегією з трьох суддів, надасть такий дозвіл, заявник почне готувати обґрунтовану ревізію на підставі порушень матеріального і процедурного законодавства.

Далі Ніна Бететто зауважила, що у результаті реформи системи доступу до Верховного суду судова практика стає важливим джерелом права. Ця тенденція намітилася раніше і ґрунтується на доктрині Конституційного суду Словенії.

За допомогою судової практики Конституційного суду доказ прецеденту набув конституційну значущість у Словенії, внаслідок чого у разі довільного відступу від встановленої судової практики можна вдаватися до правового захисту за допомогою конституційної скарги. Для того, щоб установити наявність порушення зазначеного конституційного права, позивач повинен довести, що рішення суду в його справі є відступом від судової практики, а також, що такий відступ є довільним, стався за обставин, коли суд не надає необхідних обґрунтувань щодо відступу від судової практики.

Судова практика не є обов'язковою для застосування, і суд в ході цивільного процесу може винести ухвалу, що певним чином суперечить судовій практиці. Отже, вага юридичного прецеденту не звільняє суддю від необхідності критично пе-

реглядати вже наявну судову практику.

Про функції і повноваження Верховного суду як вищого судового органу розповів суддя Касаційного суду Бельгії **Пол Маффей**.

Бельгійський касаційний суд завжди відігравав першопланову роль у національному вимірі. Згідно зі ст. 147 Конституції Бельгії, у Бельгії існує один Верховний (Касаційний) суд, і цей суд не займається вирішенням спорів. Це означає, що Верховний суд не уповноважений аналізувати факти тієї або іншої судової справи, а лише має право досліджувати правові питання, пов'язані з вже прийнятим за цим позовом рішенням. Цей принцип передбачає, що Верховний суд не розслідує деталі судового розгляду у справі, не аналізує, чи правильно суддя, що виніс те або інше рішення, оцінив факти, а лише досліджує те, чи є винесена ухвала правовою, тобто чи правильно суддя застосував закон.

Якщо суд доходить висновку, що рішення, що оскаржується, суперечить закону, він визнає таке рішення нечинним. Таке скасування рішення ілюструє обмеження повноважень Верховного суду. Таким чином, Верховний суд не є третьою інстанцією, де справа розбирається повністю. Цю процедуру також не можна назвати переглядом, як в Німеччині. Верховний суд не розглядає справу наново, правильно застосовуючи правові норми і ґрунтуючись на фактах. Інтерпретуючи закон, суд сприяє збереженню єдності системи прецедентного права.

До юрисдикції Верховного суду не належить скасування адміністративних актів. Це знаходиться у компетенції Державної ради, вищої адміністративної інстанції, яка не є частиною судової системи.

У разі виникнення конфлікту про те, чи підлягає такий спір вирішенню у Державній раді або судовій інстанції, на допомогу приходить Верховний суд. Суд виносить ухвалу, прийняту зборами палат.

У разі, коли застосування положення Конституції оскаржується у Верховному суді, то останній має право інтерпретувати Конституцію. Суддя повинен забезпечити застосування положень Конституції, що призводить до необхідності правильного тлумачення цих положень під наглядом Верховного суду. Проте це повноваження не поширюється на можливість аналізувати відповідність закону Конституції. Саме з цієї причини і був створений Конституційний суд.

Існує два способи, за допомогою яких Конституційний суд може прийняти рішення про конституційність закону. Перший — на вимогу зацікавленого громадянина. Другий спосіб визначення конституційності закону: коли суддя, навіть суддя Верховного суду, стикається з питанням про конституційність юридичного положення, він повинен заздалегідь звернутися з цим питанням до Конституційного суду.

Верховний суд відіграє важливу роль в інтерпретації міжнародних конвенцій. З давніх пір він визнає їх верховенство. З цієї причини Верховний суд розвивав і продовжує розвивати систему прецедентного права, застосовного у зв'язку з питаннями Конвенції і Римського договору, акцентуючи увагу на захисті основних прав людини. Верховний суд аналізує відповідність внутрішніх законів міжнародним конвенціям.

Проте за такого підходу виникають деякі проблеми. З'ясовується, що фундаментальні права, що захищаються Конвенцією, мають таку ж сферу застосування, як і ті, які визначені в Конституції. У деяких випадках Верховний суд вважав, що він повинен проаналізувати відповідність закону міжнародним конвенціям, і якщо така відповідність була забезпечена, а Конституція не припускала більшого правового захисту, Верховний суд не зобов'язаний звертатися з попереднім питанням до Конституційного суду, оскільки таке питання не мало б сенсу.